

Hieronim Fokciński

Polonica w zbiorach Stolicy Apostolskiej, wielkich rodów włoskich oraz centralnych archiwach zgromadzeń zakonnych w Rzymie

Saeculum Christianum : pismo historyczno-społeczne 15/1, 229-244

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

HIERONIM FOKCIŃSKI SJ

**POLONICA W ZBIORACH STOLICY APOSTOLSKIEJ,
WIELKICH RODÓW WŁOSKICH ORAZ CENTRALNYCH
ARCHIWACH ZGROMADZEŃ ZAKONNYCH W RZYMIE**

Postęp wiedzy historycznej następuje różnymi drogami: poprzez doskonalenie metod badawczych lub poprzez stawianie znanym już źródłom coraz to nowych pytań. W różnych bowiem okresach, badacze interesowali się innymi aspektami tych samych wydarzeń w oparciu o przyjęte w tym okresie metody pracy i założenia metodologiczne. Bardzo istotnym czynnikiem, posuwającym naprzód tzw. „stan badań”, jest – oczywiście - dociekliwość badacza, który rozporządzając tym samym zasobem źródeł, tym samym zestawem ustalonych już faktów, stara się interpretować je coraz wnikliwiej – albo też, za wszelką cenę, „po nowemu”. Nieraz zdarzało się, że w bardzo zaciętych dyskusjach mniej było rzeczowej wiedzy, a dużo ideologicznych założeń. Z taką chyba sytuacją mamy do czynienia dzisiaj, odnośnie sporów podyktowanych zawartością „teczek” Instytutu Pamięci Narodowej, polemik podyktowanych potrzebami chwili, czy zmiennością apriorycznych założeń lub ocen przeszłości. Niewątpliwie jednak do postępu w naukach historycznych przyczyniają się w sposób zgoła wyjątkowy odkrycia i udostępnianie nowych materiałów źródłowych. Dostęp do wspomnianych wyżej akt IPN stał się wprost przełomem w dyskusji nad naszą najnowszą historią. Badacz przeszłości swą pracę opiera bowiem na źródłach. Wnioski swe formułuje na drodze analizy źródeł. Gdy postępuje inaczej, przestaje być naukowcem. By jednak zebrać potrzebny materiał źródłowy niezbędna jest czasochłonna i niekończąca się nigdy kwerenda źródłowa.

Rozmiary zbiorów watykańskich, ich różnorodność, zasięg historyczny i geograficzny trudne są do ujęcia i do opisanego, a także do wyczerpującego określenia ich roli i znaczenia w kulturze światowej i przy odtwarzaniu historii poszczególnych narodów. Zasoby te są – rzecz oczywista – przede wszystkim odzwierciedleniem dokonań Kościoła w dziejach, zarazem też „kronikarzem” jego historii, oraz dziejów wszystkich terytoriów, do których dotarli jego przedstawiciele. Historyczna ciągłość zbiorów i jej uniwersalny zasięg, jest chyba nieporównywalna z żadnym innym zbiorem dokumentów. W skali ogólnoświa-

towej pozwala on poznać historyczny rozwój ludzkiej myśli, zarówno w świetle idei, jak i konkretnych form ich realizacji, a następnie naukowego ich rozpoznania oraz osiągnięć w przeróżnych dziedzinach ludzkiej działalności¹.

Dla Polski, w której użycie pisma pojawiło się znacznie później, aniżeli w wielu innych krajach europejskich, dokumenty papieskie są tym cenniejszym źródłem wiedzy. Wystarczy uświadomić sobie, że jeszcze w XIII wieku, co siódmy dokument dotyczący naszych ziem jest dokumentem papieskim². Ponadto w ciągu wieków utraciliśmy ogromną część naszego dorobku pisanego. Szczęśliwym trafem sporo dokumentacji dotyczącej Polski zachowało się jednak w zbiorach zagranicznych. Z tych zaś, zasoby archiwów Stolicy Apostolskiej, według zgodnej opinii znawców, stanowią zbiór o szczególnej i niezastąpionej wartości i to nie tylko dla dziejów ściśle kościelnych i religijnych, ale i politycznych, kulturalnych, gospodarczych i wielu dalszych dyscyplin naukowych.

1. Zarys kształtowania się zbiorów archiwalnych Stolicy Apostolskiej

We wczesnym okresie chrześcijaństwa papieże przechowywali różnego typu dokumenty i ważniejsze listy, różnego rodzaju księgi liturgiczne oraz akta męczenników w tak zwanym *scrinium* lub *chartarium*. Pomieszczenie to spełniało rolę zarówno archiwum, jak i biblioteki. Gromadzone zbiory zazwyczaj towarzyszyły papieżom, gdy ci przenosili się z jednej rezydencji do drugiej. Często zmiany miejsca przechowywania akt, zwłaszcza w okresach przesładowań, najazdów i wojen sprawiły, że najwcześniejsze zbiory ulegały wielokrotnemu rozproszeniu, a nawet całkowitemu zniszczeniu, czemu też sprzyjało używanie kruchego materiału pisarskiego – papirusu. Bardziej trwałe od niego, pergamin znalazł dość późno zastosowanie w Kurii rzymskiej, bo dopiero około XI wieku. Dlatego między innymi sprzed tego stulecia zachowało się bardzo niewiele oryginalnych akt, a tylko nieco więcej wypisów, streszczeń lub kopii.

Archiwum Watykańskie – oficjalna nazwa *Archivum Secretum Vaticanum* (ASV) – stanowi faktyczne, ale nie formalnie, centralne archiwum Stolicy

¹ Na temat znaczenia archiwaliów watykańskich istnieje już olbrzymia literatura. W niniejszym opracowaniu będą wskazywane tylko wybrane, nowsze prace w języku polskim, na ogół, nie omawiane w ramach sympozjów, które będą wskazane w dalszej części referatu. Tak najnowsze jak i wcześniejsze publikacje polskich autorów podają zazwyczaj ważniejsze pozycje ogłoszone w językach obcych. O znaczeniu dokumentacji Stolicy Apostolskiej zob. m.in. Jerzy K ł o c z o w s k i: *Polska w Archiwum Watykańskim Dokumenty średniowieczne*. *Studia Źródłoznawcze* 17:1972, s. 167-172; Hieronim F o k c i Ń s k i, *Możliwość ujęć pluralistycznych na podstawie kwerend w zbiorach watykańskich*. *Polska w Europie* 31:1981 n.9, s.12-13.

² I. S u ł k o w s k a – K u r a ś, S. K u r a ś, *Archiwum Watykańskie o Polsce. Wywiad dla Kroniki Rzymskiej*. *Kronika Rzymska* 5:1986, nr 47/48, s. 19.

Apostolskiej. Utworzone przez papieża Pawła V (1605-1621) w pałacu watykańskim, stało się miejscem gromadzenia i przechowywania przede wszystkim akt licznych dykasterii i urzędów Kurii rzymskiej, ale bynajmniej nie wszystkich. Już po utworzeniu ASV, nadal istniały oddzielne dawne archiwa, oraz stale powstawały nowe, odrębne i całkowicie niezależne. Sporo też materiałów, które – zgodnie z przyjętym dzisiaj podziałem na archiwa i biblioteki – powinny się znaleźć w Archiwum Watykańskim, znajduje się jednak w Bibliotece Watykańskiej³. Początkowy zasób archiwalny powiększał się nieustannie w ciągu wieków, tak w wyniku przekazywania części materiałów narastających w poszczególnych kongregacjach, urzędach, trybunałach, sekretariatach, komisjach itp. Stolicy Apostolskiej, jak też dzięki zakupom, depozytom, a również, stopniowemu odzyskiwaniu materiałów należących do Stolicy Apostolskiej, a przejmowanych przez różnych dostojników kościelnych do zbiorów prywatnych, rodowych, czy odsprzedawanych następcom na urządzie. W mniejszym zakresie miało to miejsce z tytułu przenoszenia części archiwaliów np. z Biblioteki Watykańskiej – *Biblioteca Apostolica Vaticana* (BAV). Aktualnie w ASV znajdują się materiały większości urzędów Stolicy Apostolskiej, ale też archiwa Państwa Kościelnego, archiwa soborów i dalsze, mniej związane z działalnością samej Kurii rzymskiej. Liczne są wreszcie zespoły znaczniejszych rodów – zwłaszcza rzymskich i włoskich, zakonów i zgromadzeń zarówno męskich jak i żeńskich, stowarzyszeń, bractw, poszczególnych nawet klasztorów, zbiory osobiste papieży, kardynałów i różnego stopnia urzędników watykańskich⁴.

Na tak złożony proces kształtowania zbiorów watykańskich chciałem zwrócić uwagę już w samym tytule mego opracowania. Proces bowiem zbierania rozproszonej w ten sposób dokumentacji, a także utraconych czasowo lub na stałe materiałów archiwalnych, jak chociażby wywiezienie na rozkaz Napoleona, jako łupu wojennego, znacznej części zgromadzonych akt, czy w okresie zajęcia Państwa Kościelnego, trwa do dzisiaj. Taki stan rzeczy sprawia, że układ materiałów nie zawsze jest przejrzysty, a nawet logiczny, niekiedy w ogóle nie da się przewidzieć gdzie mogły trafić pewne dokumenty lub dlaczego są właśnie w zespole nie mającym nic wspólnego z jego tematyką. Taki stan rzeczy, w spo-

³H. Fokciński, T. Zdziech, *Biblioteca Apostolica Vaticana*. Informations. Biuletyn Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych 2:1980 s. 9-10; 13-14; 18-27.

⁴Dużo szczegółów z tego zakresu oraz literaturę obcą podaje Paulius Rabikauskas w referacie wygłoszony na seminarium zorganizowanym na KUL w dniach 20-21 kwietnia 1977 roku, poświęconemu archiwalnym polonikom kościelnym w zbiorach zagranicznych: *Archiwum Watykańskie, jego historia i organizacja, tekst* został opublikowany w Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne 37: 1978 s. 282-287. Część wystąpień, oraz dalsze nadesłane materiały - łączące się z tym tematem – znajdują się w tymże samym numerze na stronach 273-332. O zbiorach watykańskich traktują: W. Gramatowski, *Papieski Instytut Studiów Kościelnych*; R. F. Madura, *Polonika w Archiwum Głównym Zakonu OO. Dominikanów w Rzymie*, D. Synowiec, *Polonika kościelne XIX i XX wieku w archiwach watykańskich (rzymskich)*.

sób oczywisty, znacznie utrudnia jakiegokolwiek poszukiwania i raczej bardzo rzadko można mieć pewność, że istotnie, poszukiwany dokument nie zachował się. Powszechnie znane jest wśród badaczy stwierdzenie, że aby znaleźć coś w Archiwum Watykańskim wystarczy niekiedy pół godziny, ale może nie wystarczyć kwerenda prowadzona przez całe życie.

W tym kontekście chciałbym jeszcze raz usilnie zaakcentować okoliczność nie zawsze wystarczająco podkreślaną i braną pod uwagę, a mianowicie, że nadal w każdej szerzej prowadzonej kwerendzie należy liczyć się z koniecznością poszukiwań w zbiorach państwowych i prywatnych, nie tylko Włoch, ale niekiedy całej Europy, a nawet w innych częściach świata. Obliczono, że w XIII wieku, w registrach papieskich zarejestrowano zaledwie 10-20% dokumentów wysłanych do różnych adresatów. Dopiero w ostatnim ćwierćwieczu tego stulecia wzrasta ten stosunek do 60%⁵. Z tego tytułu, nawet tak wszechstronnie zaplanowane i często z takim trudem realizowane ambitne inicjatywy, jak wspomniane już *Bullarium Poloniae* czy *Acta Nuntiaturae Poloniae*, nie można w pełni uważać za całkowicie kompletne⁶.

Zbiory watykańskie już w wiekach XVI i XVII stanowiły główną podstawę przy tworzeniu wielkich dzieł historycznych, w czasach kiedy rodziło się dopiero nowe, krytyczne podejście w badaniach przeszłości. Chociaż jest prawdą, że *Annales ecclesiastici* wielkiego Baroniusza i *Historia Soboru Trydenckiego* Pallavicini'ego odpowiadały w znacznej mierze funkcji apologetycznej, tym niemniej opublikowanie takiej liczby dokumentów było wielkim, milowym wprost krokiem naprzód.

Także i Polska już w XVI wieku interesowała się Archiwum Watykańskim. Prekursorem polskich badań i kwerend był biskup płocki Erazm Ciołek. Dalsze poszukiwania prowadzono na życzenie króla Stefana Batorego. Następnie kontynuował je z polecenia z polecenia ostatniego króla Polski Stanisława Augusta Poniatowskiego, w latach 1782-1785, ex-jezuita Jan Alibrandi. Największym osiągnięciem połowy XIX wieku jest oczywiście wydawnictwo *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae*, opracowane przez ówczesnego prefekta Archiwum Watykańskiego, Augustyna Theinera, rodem ze Śląska⁷. Systematyczne badania umożliwiło już nie tylko wybranym osobom, ale wszystkim zainteresowanym naukowcom otwarcie tegoż Archiwum dla badań przez papieża Leona XIII (1981 r.). Skorzystała z tej sposobności krakowska Akademia Umiejętności, powołując do życia stałą *Expedycję Rzymską*. Oprócz wielu sprawozdań z poszukiwań prowadzonych przez wiele dziesiątków lat

⁵ *Tamże*, s. 290.

⁶ Za przykład mogą służyć uwagi na temat jednego z typów dokumentacji uwzględnionej w trzecim tomie *Bullarium Poloniae* – H. F o k c i Ń s k i, *Acta konsystorialne w „Bullarium Poloniae”*, *Informations* 5:1991 s.147-184.

⁷ A. Theiner : *Vetera Monumenta Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia*. Romae 1861-1864.

i drobniejszych publikacji, głównym niewątpliwie dorobkiem *Ekspedycji jest* osiem tomów *Monumenta Poloniae Vaticana*⁸. Kontynuacją tej podstawowej edycji źródeł są niewątpliwie *Acta Nuntiaturae Polonae* rozpoczęte tomem H.D. Wojtyśki CP w 1990 r., z inicjatywy niezmiernie zasłużonej dla polskiej nauki prof. Karolinę Lanckorońską oraz *Bullarium Poloniae* podjęte przez trzy wielkie instytucje: Instytut Historii PAN, Katolicki Uniwersytet Lubelski oraz Ecole Française de Rome w 1982 roku i następnie – od trzeciego tomu - kontynuowane przez Fundację Jana Pawła II Rzymie⁹. Wypada jednak zaznaczyć, że obydwie inicjatywy są obecnie kontynuowane w Krakowie.

Ponieważ wcześniejsze, wcale nie tak małe osiągnięcia, naszej polskiej nauki, są już mniej czy bardziej szeroko znane i opracowane podobnie jak wydawnictwa obce obejmujące sprawy polskie¹⁰, w tym opracowaniu zajmę się nowszymi inicjatywami podejmowanymi przez różne instytucje, a także indywidualnych badaczy, a przede wszystkim rozproszonymi po mało znanych lub trudno dostępnych wydawnictwach w tym również działalnością, na tym polu, Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych w Rzymie, która jak sądzę - jest właśnie mniej znana. Jego kierownictwo przejąłem w 1971 roku, po przedwczesnej śmierci założyciela, o. Eugeniusza Reczka SI (1917-1971)¹¹. Oprócz opracowań wspomnianych w przypisie dziewiątym, w czasie trzeciej-

⁸ Opublikowane w Krakowie w latach 1913-1950. Tomy IX i X ukazały się także w Krakowie w latach 2002-2004.

⁹ Te i dalsze inicjatywy zostały omówione w czasie sesji „Stan i perspektywy poszukiwań i edycji poloników ze zbiorów Stolicy Apostolskiej” zorganizowanej przez Papieski Instytut Studiów Kościelnych w Rzymie, 19 października 1989 roku w Warszawie, opublikowane w w Biuletynie Instytutu „Informationes” 5:1991. Przegląd dorobku poszczególnych ośrodków przedstawił: H. D. W o j t y ś k a, *Polski Instytut Historyczny w Rzymie (dawne i nowe inicjatywy badawcze i edytorskie)*, s.15-38; W. M ü l l e r: *Katolicki Uniwersytet Lubelski*, s.39-50; J. W i e s i o ł o w s k i, *Inicjatywy wydawnicze w kręgu Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk*, s.51-61; J. A x e r, *Zakład edytorstwa łacińskiego i greckiego Instytutu filologii klasycznej Uniwersytetu Warszawskiego*, s. 63-71; H. F o k c i Ń s k i, *Dotychczasowe kierunki prac i zamierzenia Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych w zakresie poszukiwań i udostępniania poloników watykańskich*, s.73-86.

¹⁰ Szkielety ujęć ukazały się już sporo. Zostały one wskazane m.in. w opracowaniach: H. F o k c i Ń s k i, *Stan i perspektywy informacji źródłoznawczej w polonicach archiwalnych we Włoszech*. *Kwartalnik Historyczny* 82:1975, z. 4, s. 811-820; t e n ż e, *Osiągnięcia i postulaty w zakresie poszukiwań i publikacji poloników ze zbiorów Stolicy Apostolskiej w powojennym czterdziestolecu*. W: *Prace Kongresu Kultury Polskiej na Obczyźnie*. T. 3: *Nowoczesna historia Polski*, s. 126-143. Z publikacji ujętych tematycznie można wskazać: H. E. W y c z a w s k i, *Rzymskie wydawnictwo źródeł do dziejów cerkwi unickiej w Polsce*. *Studia Theologica Varsoviensia* 19:1981, nr 2, s. 317-321.

¹¹ O Eugeniuszu Reczku SI zob. artykuł ks. F. P a ł u s z k i e w i c z a, *Tytan pracy w: 50 lat Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej Towarzystwa Jezusowego (1926-1976). Sylwetki i wspomnienia*. Rzym 1976, s. 195-204; T e n ż e, *Człowiek, który umiał chcieć*. W: *Przyszli służyć*, s. 171-178; K. K u ź m a k, *Reczek Eugeniusz*. W: *Polski Słownik Biograficzny*. T. 30:1987, s. 703-704; H. F o k c i Ń s k i, *W 25-lecie śmierci ks. Eugeniusza Reczka SI organizatora Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych w Rzymie*. *Kronika Rzymska* 1996, nr 107, s. 20-24.

go *Symposium Biografistyki Polonijnej* przedstawiłem już bliżej temat, podjęty na obecnym I Kongresie Zagranicznych Badaczy Dziejów Polski, w referacie: *Materiały do dziejów Polonii w zbiorach Stolicy Apostolskiej*¹². Obecnie, w oparciu o dotychczasowe prace i doświadczenia rzymskiego ośrodka, chciałbym się podzielić przede wszystkim praktycznymi aspektami i całą – dość skomplikowaną problematyką poszukiwań w archiwach Stolicy Apostolskiej, wskazaniem nowych metod, a także nowych pomocy, które niezmiernie ułatwiają kwerendę, zwłaszcza osobom dopiero się zaznajamiającymi z tymi ogromnymi i bardzo złożonymi zbiorami.

2. Specyfika kwerend ze szczególnym uwzględnieniem spraw polskich

Archiwum Watykańskie, jak zresztą każde inne archiwum, produkt wielowiekowej działalności różnych urzędów, instytucji i osób, odzwierciedla w swej strukturze cały skomplikowany proces narastania materiałów, sposób ich gromadzenia, przechowywania i użytkowania. Na obecny układ, oprócz już wspomnianych wydarzeń, decydujący wpływ miało m.in. ciągłe powstawanie i zamieranie różnych urzędów i biur, rozdzielanie lub łączenie ich kompetencji i funkcji, długotrwałe zazwyczaj ustalanie się zakresu działalności, a wreszcie – zawite drogi wiodące do ekspedycji dokumentów.

Również podejście do samych archiwaliów bardzo się zmieniał w ciągu wieków. Potrzeba ich przechowywania, zasada przynależności archiwalnej czy niepodzielności zespołów kształtowały się bardzo wolno jako normy obowiązujące. Długo na przykład papiery jak najbardziej urzędowe traktowano jako własność prywatną (dla przykładu: archiwa nuncjatur aż do końca XVIII wieku; archiwum Substytutu przeszło na własność Stolicy Apostolskiej dopiero pod koniec XIX stulecia) i stąd tak dużo materiałów znajduje się w archiwach i bibliotekach całej prawie Europy, a nawet na innych kontynentach.

Wszystkie te czynniki razem wzięte sprawiły, że w obecnym Archiwum Watykańskim, ale i w innych archiwach Stolicy Apostolskiej, tylko nieliczne zespoły czy serie zachowały się w takim stanie i w takim porządku, w jakim zostały ukształtowane w toku działalności danego urzędu. Próby porządkowania i zinwentaryzowania materiałów tak samego ASV, jak i innych archiwów - nie zawsze zresztą szczęśliwe - mają już za sobą wielowiekową tradycję. Najnowsze inicjatywy w tym zakresie zostaną wskazane i omówione przy okazji prezentacji najważniejszych inwentarzy, bibliografii czy innego rodzaju pomocy informacyjnych. Już teraz warto zwrócić uwagę, że niektóre zespoły mają aktualnie nazwy jednoznacznie określone, zarówno w samych archiwach, jak i w odnośnej literaturze. Dla innych jednak używa się niekiedy kilku nazw

¹² *Materiały III symposium biografistyki polonijnej. Rzym 25-26 września 1998. Losy Polaków żyjących na obczyźnie i ich wkład w rozwój kultury i nauki krajów osiedlenia na przestrzeni wieków*. Red. A. i Zb. J u d y c y. Lublin 1998, s. 31-39

obocznych; jeszcze inne, mniej może rozpoznane, określa się całkowicie opisowo. Ta różnorodność nazw dotyczy między innymi języka (łacina, język włoski), zamienności niektórych członów (np. fondo, archivo, carte – ale niekiedy oznaczają one całkowicie różne zespoły), wielkich i małych liter, form gramatycznych itp.¹³

Co do poloników to tylko niektóre fonda i serie archiwalne ASV zawierają w całości lub w przeważającej mierze materiały dotyczące naszego kraju. Do takich należą, oczywiście, materiały powstałe w wyniku działalności nuncjuszy papieskich w Polsce, zatem *Archivio della Nunziatura Apostolica in Varsavia* oraz dział *Polonia* - w *Segreteria di Stato*. Sprawozdania biskupów składane z okazji *Visita ad limina*, są w zasadzie grupowane według diecezji. Ogólnie jednak, materiały dotyczące Polski, jak i zresztą innych narodowości, nie były specjalnie wyodrębniane. Występują wraz z innymi materiałami o podobnych charakterze, zazwyczaj, w tej kolejności jak były załatwiane. Dlatego może się zdarzyć, że wertując szereg tomów nie natrafimy na żaden polonik¹⁴.

Pewna specyfika w poszukiwaniach materiałów do spraw polskich wynika z faktu, że przez wieki w Kurii rzymskiej nie byli zatrudniani Polacy. Stąd pisownia nazwisk, nazw polskich, odtworzona niekiedy ze słuchu, przez Hiszpana, Włocha czy Niemca - i to nie tylko w okresie średniowiecza - jest tak dalece zniekształcona, że jej właściwe ustalenie wymaga specjalnego studium. Przykładowo występujący w źródle Jacobus de Viola, w dodatku nazwisko pisane przez V a nie W, nie od razu musi się kojarzyć z biskupem Jakubem Wolskim (Jacobus de Wola). Także poszukiwania poprzez różnego rodzaju inwentarze i indeksy mogą kryć spore niespodzianki. Przykładem może służyć kwerenda w sprawie prośby wniesionej do Stolicy Apostolskiej przez Oskara Korwina Milewskiego-Górskiego. Już samo ustalenie, że sprawa mogła zostać włączona do liczącej blisko 7.000 woluminów *Segreteria dei Brevi*, wymagała dużego rozeznania i znajomości *iter burocraticus*. Z kolei, w dostępnych pomocach do tej serii nie występował ani Milewski, ani Górski. Trudno było przypuścić, że mógł zostać zarejestrowany pod imieniem Oskar. Odnalazł się dopiero pod Korwin, ale pisany przez C, jako Corvino.

Zupełnie przypadkowo udało się nam ustalić niedawno, dlaczego w archiwach watykańskich zachowało się tak niewiele listów królów polskich, polecających kandydatów na biskupstwa w naszym kraju. Dobrze zorientowany w tej tematyce, Agostino Favoriti, sekretarz kilku urzędów, które zajmowały się tą proble-

¹³ Nieco uwag o tych kwestiach zostało podanych w: H. F o k c i ń s k i, *Uwagi na temat cytowania niektórych serii ASV w najnowszych opracowaniach polskich*. Informations. Biuletyn Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych 1:1976 s.52-55; T e n z e, *akta konsytorialne w „Bullarium Poloniae”*. Informations. Biuletyn Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych 5:1991 s. 167-183.

¹⁴ Takim przykładem mogą służyć *Registri Vaticani*. Zob. H. F o k c i ń s k i, *W sprawie przedmowy do czwartego tomu „Bullarium Poloniae. Uwagi o mikrofilmach ze zbiorów Watykańskich*. Kwartalnik Historyczny 101:1994, z. 4, s. 91.

matyką, tłumaczy ten fakt brakiem posiadania przez polskich monarchów prawa nominacji biskupów stąd tego typu listy nie były zachowywane¹⁵.

Szczegółowe ustalenia wymagają i dzisiaj, dobrej znajomości toku załatwiania spraw w Kurii rzymskiej, długich poszukiwań po różnych zbiorach, a niekiedy wprost szczęśliwego zbiegu okoliczności. Raz przypadkowo zainteresowany Hiszpan widząc, że czegoś uporczywie szukam od jakiegoś czasu, podał od razu właściwą sygnaturę dokumentu, który nie wiadomo - jakim sposobem - trafił do nuncjatury w Madrycie, przez niego właśnie opracowywaną.

Z kolei, zwłaszcza w okresie powojennym, brak możliwości wyjazdów na kwerendy osobiste sprawił, że w pracach polskich autorów podawane są, w większym stopniu, aniżeli przez badaczy innych nacji, określenia i nazwy serii, zespołów czy zbiorów za dawną literaturą, dzisiaj już zmienione i całkowicie nieaktualne¹⁶. Przy korzystaniu z wydawnictwa *Bibliografia dell' Archivio Vaticano*, warto zwrócić uwagę na końcowy, dość obszerny dodatek do każdego tomu, zawierający wykaz sygnatur dawnych lub niedokładnych (*Segnature archivistiche antiche o inesatte*), oraz sygnalizowane wypadki, że dla wielu dokumentów cytowanych w dawnych publikacjach nie udało się dotąd ustalić miejsca ich przechowywania (oczywiście przy założeniu, że się w ogóle zachowały)¹⁷.

3. Nowsze pomoce archiwalno-informacyjne ułatwiające poszukiwania w Archiwum Watykańskim

Archiwum Watykańskie od roku 1998 zaczęło publikować *Indice dei Fondi e relativi mezzi di descrizione e di ricerca*. Odtąd jest ono uzupełniane i uściślane, prawie corocznie. Zawiera ono aktualnie przyjęty układ materiałów w tymże archiwum. Wylicza w porządku alfabetycznym różne fonda lub serie (około 600), w pełni już - względnie tylko częściowo udostępniane do badań. Podane skróty tychże jednostek są bezwzględnie obowiązujące przy zamawianiu określonych materiałów. Sam wykaz został poprzedzony zestawem ważniejszej bibliografii ogólnej – *Bibliografia Generale*¹⁸ oraz krótszą notą: *Breve nota biografica*¹⁹ przynoszącą zestaw podstawowych opisów całości zbiorów względnie ich ważniejszych części. Szczególnie wyróżnione zostało *Schedario Garampi*,

¹⁵ H. F o k c i Ń s k i, „*Ius patronatus*” jako prawna podstawa mianowania na wyższe godności kościelne w Polsce w świetle dokumentacji watykańskiej z lat 1673-1674. *Saeculum Christianum* 14: 2007, nr 1, s. 71-83.

¹⁶ Ten bardzo uciążliwy problem był jedną z głównych racji przygotowania publikacji polskiej bibliografii materiałów watykańskich, wykorzystanych przez autorów polskich. Bliższe szczegóły zostaną podane przy omówieniu tej pozycji w dalszej części opracowania.

¹⁷ Zob. vol. I:1962 *Avvertenze* s. XIV; vol. IV:1969 s. 835.

¹⁸ Na stronach 3–5 (wydanie z 2004-2005), drobnym drukiem zostały wymienione wszystkie, ważniejsze, dawniejsze i najnowsze publikacje.

¹⁹ *Tamże*, s. 8.

monumentalne dzieło prefekta Archiwum z końca XVIII wieku, jedyny do dzisiaj ogólny wykaz zawartości według nazwisk i haseł przedmiotowych oraz rodzaju akt, znajdujących się w ASV.

Na użytek badaczy, którym papież Leon XIII w 1881 r. udostępnił zbiory Stolicy Apostolskiej, zaczęły się pojawiać pierwsze ujęcia o charakterze ogólnym, starające się przedstawić całość zgromadzonych archiwaliów, głównie w *Archivio Secreto Vaticano*. Pominię obecnie, wcześniejsze opracowania, wyliczone zresztą w wyżej wymienionym *Indice dei Fondi*. Usiłowano w nich wyodrębnić ukształtowane już zespoły i serie, z tendencją do ich wzajemnego powiązania i podporządkowania organowi, który je wytworzył.

Publikowana przez Archiwum Watykańskie od roku 1962 *Bibliografia dell'Archivio Vaticano* modyfikowała, w pewnym zakresie, dotychczasowe nazwy serii próbując w alfabetycznym ich zestawieniu określić bliżej nazwę dykasterium, z którego pochodzą. Dotyczy to zasadniczej części analitycznej, podającej bibliografię według serii archiwalnych w porządku alfabetycznym. Bardzo cennym dodatkiem, w poszczególnych tomach, są wykazy dawniej używanych względnie, obocznych lub wprost przypadkowych i zupełnie nieadekwatnych określeń, z odesłaniem do przyjętych obecnie. W ostatnich tomach, wykazy obejmują liczniejsze opracowania polskie przygotowane przez nasz Instytut²⁰.

Kontynuacją dotychczasowych ujęć, z jednoczesnym dążeniem do jeszcze pełniejszego i konsekwentniejszego uwzględnienia historycznej zasady formowania zespołów, są prace L. Pfsztora: *Guida delle fonti per la storia dell'America Latina*²¹, a następnie podobny przewodnik dla Afryki. Obydwa opisują wiele archiwów kościelnych, zwłaszcza zakonnych, dotychczas zaledwie wzmiankowanych lub zupełnie nie znanych. Opracowania te nie dają jednak pełnego wykazu zespołów, nawet *Archivum Secretum Vaticanum*. *Bibliografia* – ponieważ zestawia tylko serie cytowane w części dotychczasowej literatury, *Guida* – ponieważ ma charakter przewodnika tematycznego, a nie ogólnego.

4. Rejestracja, gromadzenie, opracowanie i udostępnianie poloników przez polski Papieski Instytut Studiów Kościelnych w Rzymie

²⁰ Zob. S. Skwirowska, „*Bibliografia dell'Archivio Vaticano*” oraz polska bibliografia prac opartych na zbiorach watykańskich. *Informationes*. Biuletyn Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych 5:1991 s. 125-134. Na bieżąco, bogaty dział bibliografii przynosi rocznik Uniwersytetu Gregoriańskiego – *Archivum Historiae Pontificiae*. Krótkie informacje o pierwszych kilkunastu tomach podał W. Gramatowski, *Omówienie periodyku „Archivum Historiae Pontificiae”*. *Informationes*. Biuletyn Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych 1: 1976 s. 89-92. Następne dwa tomy 14 i 15 omówił H.F. w następnym numerze *Informationes* s.100-103.

²¹ Wydawnictwo to przedstawiła T. Dziedzic, *Guida delle fonti per la storia dell'America Latina negli archivi della Santa Sede e negli archivi ecclesiastici d'Italia*. A cura di Lajos Pfsztor. *Collectanea Archivi Vaticani* 2, Città del Vaticano 1970, *Studia Źródłoznawcze* 21:1976, s. 168-170.

Instytut Studiów Kościelnych powstał w 1958 roku z inicjatywy kard. Stefana Wyszyńskiego, prymasa Polski, oraz księży jezuitów prowincji wielkopolsko-mazowieckiej. Założycielem i pierwszym kierownikiem był ks. Eugeniusz Reczek SI (1916-1971), wcześniej odpowiedzialny za prace nowo powstałego przy Bibliotece Uniwersyteckiej KUL Ośrodka Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych w Polsce. Instytut uzyskał prawa papieskie pod koniec 1970 roku. Pierwsza siedziba mieściła się przy via Mecenate, a następną, od roku 1974, jest Piazza B. Cairoli. Instytut został pomyślany jako polski ośrodek naukowo-badawczy o charakterze dokumentacyjno-informacyjnym, zwłaszcza w zakresie dokumentacji archiwalnej Stolicy Apostolskiej dotyczącej działalności Kościoła katolickiego na naszych terenach, ale też ogólnie, spraw i dziejów Polski w jej historycznych granicach. W zamyśle fundatorów pierwszym i najważniejszym zadaniem ośrodka są systematyczne poszukiwania, rejestracja i gromadzenie w formie reprodukcji (mikrofilmy, fotokopie, fotografie) oraz ich szybkie udostępnianie badaczom. Stało się to możliwe także w kraju od chwili otwarcia w 1976 r. Punktu Konsultacyjnego przy ulicy Rakowieckiej w Warszawie²².

Napływające od początku działalności Instytutu prośby o szczegółowe informacje i zamówienia przeróżnej dokumentacji szybko sprawiło, że temu właśnie zadaniu została w dużej mierze podporządkowana cała działalność ośrodka. Wybór na Stolicę Apostolską Polaka, zwiększyła dodatkowo zakres zajęć wcześniej zupełnie nie planowanych. W nowej sytuacji, z konieczności, jeszcze większą uwagę zwrócono na powiększanie zbiorów bibliotecznych, kontakty z Polonią, obsługę stypendystów i studentów polskich jak i zagranicznych, a także prasy oraz innych mediów. Z kolei różne projekty zreorganizowania ośrodków polskich w Wiecznym Mieście, brak wystarczającego personelu, w dużej mierze doprowadziło do modyfikacji profilu Instytutu oraz znacznego zredukowania pierwotnych założeń. Wreszcie skierowanie dyrektora Instytutu do prac w Watykanie spowodowało znaczne zaangażowanie Instytutu w poszukiwania w zakresie tematyki hagiograficznej.

Wyniki rejestracji materiałów archiwalnych, zapisywano w zeszytach, zazwyczaj stu kartkowych, których zbiór liczy aktualnie ponad 120 jednostek. Z kolei, na ich podstawie uzyskane informacje wprowadzano do wzajemnie się uzupełniających czterech kartotek- repertoriów (topograficzne, chronologiczne,

²² H. F o k c i ń s k i, *Powstanie i działalność Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych w Rzymie*. Informations. Biuletyn Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych 1:1976 s.7-13. Obszerniejsze wiadomości przynosi wywiad Krzysztofa Dybciaka z dyrektorem Instytutu: *Polska placówka kulturalno-naukowa w Rzymie. (Z H. Fokcińskim SI, dyrektorem Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych w Rzymie, rozmawia K. Dybciak)*. Roczniki Humanistyczne 39:1991-92, z. 1, s. 103-114. W języku włoskim najpełniej przedstawia działalność i zbiory Instytutu opracowanie H. F o k c i ń s k i, *Il Pontificio istituto di Studi Ecclesiastici (Polacco) a Roma*. W: *L'Europa Centro-Orientale e gli archivi. Tra etř moderna e contemporanea. Atti del IV Colloquio Internazionale. Viterbo 6-9 giugno 2002*. Red. G. P l a t a n i a. Sette Cittř 2003, s. 343-357.

tematyczne oraz mikrofilmowe), aktualnie liczących około pół miliona kart. Cały system był pomyślany jako pierwszy etap prac, jako wstęp do zebrania i opracowania możliwie pełnych i usystematyzowanych informacji o każdym dokumencie²³.

Do użytku wewnętrznego Instytut prowadził ponadto „*Indeks generalis*”, który zawiera dane o czasie i wyniku prowadzonych kwerend, o osobie prowadzącej poszukiwania, opracowanych regestach oraz formie wykonanych reprodukcji, jeśli zostały sporządzone. Początkowo pełne edycje odszukanych źródeł przez sam Instytut, nie były brane pod uwagę. W realnie istniejącej sytuacji lat dominacji komunistycznej, zdecydowano się skoncentrować cały wysiłek na rejestracji i pozyskaniu reprodukcji, na różne tematy, z różnych okresów historycznych, a przede wszystkim na możliwie najszybszym ich udostępnieniu do badań w kraju.

Zbiór reprodukcji poloników, głównie ze zbiorów watykańskich, liczy około 2 miliony klatek mikrofilmów oraz 40 tysięcy fotokopii i fotografii. Znaczną część tych materiałów udało się przekazać wielu instytucjom w Polsce, a także badaczom indywidualnym. W ten sposób ulegały one jednak znacznemu rozproszeniu i dlatego, od chwili utworzenia Punktu Konsultacyjnego Instytutu rzymskiego w 1976 r., są przekazywane głównie do tego ośrodka²⁴.

Informacje zbierane w czasie systematycznych kwerend uzupełniały stale dorywcze poszukiwania z racji na zgłaszane prośby o mikrofilmy czy fotokopie wybranych dokumentów lub ich grup. W tych wypadkach najczęściej samo poszukiwanie musiało być poprzedzone sprawdzeniem prawidłowości nadesłanego opisu. Wymagało to najczęściej wielu szczegółowych ustaleń. Zebrany jednak przez lata, spory zasób informacji, dał impuls do próby ich pełniejszego wykorzystania w formie publikacji. Tak doszło do opracowania i wydania w roku 2000 *Bibliografii źródeł watykańskich cytowanych w polskich periodykach z lat 1946-1990*.

Ogólny układ tej pracy został oparty na publikacji Komisji Międzynarodowej ogłaszającej od roku 1962 r. kolejne tomy wspomnianej już *Bibliografia dell'Archivio Vaticano*. Oprócz odmiennych ujęć pewnych elementów opisu

²³ Ogólne omówienie powyższych katalogów-repertoriów zob. H. F o k c i Ń s k i, *Powstanie i działalność Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych w Rzymie*. Informations. Biuletyn Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych 1:1976 s. 8-10; T e n ż e, *Dotychczasowe kierunki prac i zamierzenia Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych w zakresie poszukiwań i udostępniania poloników watykańskich*. Informations. Biuletyn Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych 5:1991, s.73-77.

²⁴ Szczegółowe informacje o materiałach przekazywanych do Punktu Konsultacyjnego zawierają poszczególne numery Biuletynu Instytutu – „Informations”, zwłaszcza zeszyt 1 z 1976 r. pt.: *Wykaz zmikrofilmowanych archiwaliów watykańskich udostępnianych w punkcie informacyjnym w Warszawie*. Opr. T. Z d z i e c h, s.59-69. Ogólne wiadomości znajdują się natomiast w rocznych sprawozdaniach drukowanych w „Roczniku Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie” (od rocznika 1982/83) oraz w „Kronice Rzymskiej” od jej powstania w 1982 do 1992.

bibliograficznego, w naszej bibliografii poszerzony został zakres objętych źródeł. Oprócz Archiwum Secretum Vaticanum, uwzględnia ona jeszcze sześć dalszych archiwów Stolicy Apostolskiej: Archivio del S. Consiglio per gli Affari Pubblici della Chiesa, Archivio della S. Congregazione delle Cause dei Santi, Archivum S. Congregationis pro Ecclesiis Orientalibus, Archivum S. Congregationis de Propaganda Fide, Archivum S. Congregationis pro Religiosi, a także materiałów archiwalnych z szesnastu działów Bibliotheca Apostolica Vaticana.

Rejestracją objęto dokumentację wykorzystaną w periodykach, w których te wiadomości siłą rzeczy, są rozproszone i z tego tytułu trudno dostępne. Po żmudnych ustaleniach wprowadzono liczne korekty błędnych czy już dawno nieaktualnych sygnatur. Z tych względów wydawnictwo to ma szansę usprawnić przepływ informacji o dotychczasowych pracach i osiągnięciach nauki polskiej, a tym samym stać się cenną pomocą dla coraz liczniejszego grona kontynuatorów badań w tym szczególnym holdingu. Wprowadzane ostatnio uzupełnienia czy uściślenia w *Indice dei Fondi e relativi mezzi di descrizione e di ricerca*, wydaje się, że nie wprowadzają większych i bardziej zasadniczych zmian²⁵.

W periodyku Instytutu: *Informationes. Biuletyn Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych*, którego pierwszy numer ukazał się 1976 r., omówione zostały, po raz pierwszy w języku polskim, z tak szerokim uwzględnieniem poloników, wielkie zbiory Stolicy Apostolskiej, jak: Archiwum Secretum Vaticanum, Archiwum historyczne Kongregacji Propagandy Wiary, Biblioteki Watykańskiej, a także poszczególnych działów czy serii innych jeszcze zbiorów Stolicy Apostolskiej²⁶.

Inną jeszcze inicjatywą podjętą we współpracy z Naczelną Dyrekcją Archiwów Państwowych stały się *Katalogi mikrofilmów i fotokopii poloników z archiwów zagranicznych*. W zeszycie VII, zostały przedstawione dwa zespoły Archiwum Watykańskiego: *Nunziatura di Polonia* i *Archivio della Nunziatura di*

²⁵ *Papieski Instytut Studiów Kościelnych*. Rzym-Warszawa 2000, s. XXIX+271.

²⁶ Z ważniejszych można wskazać w kolejności ukazywania się zeszytów "Informationes": B. Jakimowicz, *Polonica w zespole Kongregacji Biskupów i Zakonników*, z.1, s.86 – 88; W. Szelińska, *Registra Supplicationum w Archiwum Watykańskim (XIV-XV w.)*, z. 3, s.51-91; G. Wiśniewski, *Kwerenda w Archiwum Kongregacji Rozkrzewiania Wiary*, z. 3, s.110-115; Z. Wardęska, *Polonica w Archivio di Stato di Trieste*, z. 3, s.116-119; T. M. Trajdos, *Komunikat z pobytu naukowego w Rzymie...* omawia kwerendy przeprowadzone w archiwum zakonu kanoników –pokutników (Ordo Canonicorum Regularium de Poenitentia BB. Martyrum S. Mariae de Metro), Archiwum Zakonu Karmelitów Trzewczkowych w Rzymie, z. 3 s. 120-122; K. Bukowska, *Informacja o materiałach związanych z działalnością Świętej Roty Rzymskiej przechowywanych w zbiorach watykańskich*, z. 4 s.93-97; - J. Kopiec: *Informacja o kwerendzie w zbiorach Stolicy Apostolskiej. Śląsk 1620-1740*, z. 4 s. 93- 97; - S. Hołodok: *Polonica liturgiczne w fondo „Segreteria dei Brevi” Archiwum Watykańskiego 1800-1868 i 1904-1908*, z. 4, s.109-137; H. Dylągowa, *Źródła do dziejów ziem wschodnich Rzeczypospolitej (na przykładzie dziejów Kościoła Unickiego w Królestwie Polskim)*, z. 5, s.81-86; J. Cygan, *Dokumenty w watykańskich zbiorach archiwalnych do działalności Waleriana Magniego OFM Cap. w Polsce w latach 1616-1648*, z. 5, s. 87-113.

*Varsavia*²⁷. Kolejny, dziewiąty numer, przynosi informacje o polonikach w dal-
szych dwóch zespołach Archiwum Watykańskiego: *Processus Concistoriales*
oraz *Processus Datariae*²⁸. Zeszyt następny, uzupełniający dwa poprzednie,
jest w przygotowaniu.

Oprócz wyżej wymienionych pomocy archiwalno-informacyjnych
w Instytucie zostało opracowanych i wydanych kilka większych grup dokume-
tacji dotyczących Polski i to z zespołów mało, albo i wcale dotąd nie obję-
tych wcześniejszymi poszukiwaniami ze strony polskich badaczy. Każde z tych
wydawnictw źródłowych zostało poprzedzone szczegółowym opisem zespołu
archiwalnego, z którego pochodzą oraz dalszymi informacjami użytecznymi
dla badaczy. Z ważniejszych publikacji Instytutu, opartych wyłącznie lub
w znacznej mierze na źródłach watykańskich, w kolejności ich ukazywania się,
można wskazać:

1. Pracę ks. Wojtyśki CP o kardynale Hozjuszu legacie papieskim na Soborze
Trydenckim. Opracowanie bardzo szczegółowo udokumentowane, w oparciu
o wszechstronną kwerendę, ukazało w całej pełni doniosły wkład i zasługi dla
całego Kościoła tej wybitnej postaci hierarchy polskiego XVI wieku²⁹.

2. *Acta capitulorum Provinciae Poloniae Ordinis Praedicatorum (1225-600)* –
odtworzone z przedwojennych wypisów z akt, które uległy zniszczeniu w czasie
II wojny światowej. Publikowane materiały zostały uzupełnione na podstawie
zbiorów centralnego archiwum zakonu w Rzymie³⁰.

3. *La Chiesa Armena in Polonia 1350-1624* - oparte przede wszystkim na mate-
riałach *Archivum Secretum Vaticanum*, działach: *Acta Concistorialia*, *Archivum*
Arcis, *Minutiae Brevium*, *Miscellanea*, *Nunziatura di Polonia*; następnie *Archivum S.*
Congregationis de Propaganda Fide oraz *Archivio dei Padri Mechistaristi* z Wenecji³¹.

4. *La Chiesa Armena in Polonia e nei paesi limitrofi. 1686-1954* – w tym tomie
autor wykorzystał aż 13 działów *Archivum Propaganda Fide*; następnie *Archivum*
S. Congregationis pro Ecclesiis Orientalibus, *Archivum S. Congregationis Concilii*
(obecnie *Congregazione per il Clero*), oraz *Archivum Romanum Societatis Iesu*³².

5. *Polonika liturgiczne w Kongregacji Obrzędów 1588-1632* – publikacja pre-
zentuje rejestry wszystkich poloników liturgicznych wraz z wybranymi doku-
mentami z pierwszego okresu od powstania Kongregacji. Problematyka ogólna
Kongregacji, jak i jej struktura oraz funkcjonowanie, zostały omówione w szer-
szym zakresie czasowym aniżeli okres, z którego pochodzą same polonika³³.

²⁷ Zestawił D. Kuźmina. Warszawa 1990.

²⁸ Opracowali pracownicy Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych. Warszawa 1992.

²⁹ H. D. W o j t y ś k a, *Cardinal Hosius Legate to the Council of Trent*. Romae 1967.

³⁰ *Acta Capitulorum Provinciae Poloniae Ordinis Praedicatorum*. Vol. I (1225-1600). R. F. M a d u r a edidit. Roma 1972.

³¹ G. P e t r o w i c z, *La Chiesa Armena in Polonia. Parte prima: 1350-1624*. Roma 1971.

³² T e n Ź e, *La Chiesa Armena in Polonia e nei paesi limitrofi*. Roma 1988.

³³ W. G r a m a t o w s k i, *Polonika liturgiczne w Kongregacji Obrzędów 1588-1632. Studium z dziejów Kurii Rzymskiej*. Rzym-Warszawa 1988.

6. *Propozycje konsystorialne w XVI wieku* – jeden z rodzaju pism zachowanych w *Archivio Concistoriale*, przeznaczone dla uczestników konsystorza papieskiego, przygotowywanych przed nominacjami na wyższe godności kościelne (biskupów i opatów), zbierające podstawowe informacje o beneficjum i kandydacie, przygotowywane przez kardynała relatora, w oparciu o dane z protokołu procesu informacyjnego³⁴.

7. *Causae polonae coram Sacra Romana Rota XV-XVII saec.* – Pozycja ta przynosi w części wprowadzającej obszernie omówienie powstania i działalności Roty Rzymskiej, najwyższego trybunału Stolicy Apostolskiej, zaś w części źródłowej podaje treść i przebieg 277 spraw spornych wniesionych przed Rotę z terenów polskich do końca XVII wieku oraz wskazuje dokumenty zachowane w archiwach watykańskich, które w toku procesu były przedstawiane w Rocie bądź też przez nią wydane³⁵.

8. Pierwsza część akt nuncjusza Germano Malaspiny z lat 1591-1592 wraz z korespondencją kardynała Radziwiłła legata papieskiego oraz Attilio Amalteo, nuncjusza nadzwyczajnego także w Polsce i Maksymiliana Pernstejn osobistego przedstawiciela papieża do Anny Austriackiej, królowej Polski³⁶.

W oparciu o materiały z mikrofilmowane oraz dalsze informacje przekazywane przez Instytut zostały opublikowane inne jeszcze tomy „*Acta nuntiaturae Polonae*”, unikalna praca: Janusz St. Pasierb, Michał Janocha: *Polonika artystyczne w zbiorach watykańskich*, publikacje Wacławy Szelińskiej, zwłaszcza *Registra supplicationum w Archiwum Watykańskim* – oprócz ogólnego omówienia tej jednej z największych serii źródeł watykańskich przynosi także przegląd polskich poszukiwań w tym zakresie³⁷, a ostatnio Wojciecha Kędera: *Stolica Apostolska wobec Rzeczypospolitej w okresie Konfederacji Barskiej 1767-1773*. Opole 2006.

Na materiałach głównie *Archivio Concistoriale* zostało oparte obszerniejsze opracowanie o Hozjuszu, w okresie jego pobytu i działalności w Kurii Rzymskiej³⁸, a także o mało rozpoznanym dotychczas typie dokumentu pro-

³⁴ *Propozycje konsystorialne w XVI wieku. Omówienie. Teksty polskie*. Wyd. H. Fokciński wespół z pracownikami Instytutu. Rzym 1994.

³⁵ Ch. Bukowska – Gorgoni, *Causae polonae coram Sacra Romana Rota XV-XVII saec. Explanatio processuum et regesta documentorum*. Roma 1995.

³⁶ *Acta Nuntiaturae Polonae. Tomus XV. Germanus Malaspina 1591-1598*. Vol. I (I XII 1591-31 XII 1592, in quo publicantur etiam documenta legationem a latere cardinalis Georgii Radziwiłł necnon munera ab Attilio Amaltero et Maximiliano de Pernstejn expleta illustrantia. Ed. L. Jaromiński, Academia Scientiarum et Litterarum Polona. Cracoviae 2000. Celem utrzymania całości serii, tom powyższy, nie został włączony do „*Studia Ecclesiastica*” naszego Instytutu.

³⁷ *Registra supplicationum w Archiwum Watykańskim (XIV-XV w.)* Informations. Biuletyn Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych 3: 1984 s. 51,91; *Cracoviana z połowy XV wieku w Archiwum Watykańskim*. *Analecta Cracoviensia* 32:2000.

³⁸ H. Fokciński, *Udział kardynała Hozjusza w konsystorzach papieskich w lata 1569-1579*. *Studia Warmińskie* 18:1981, s.21-98.

*positiones*³⁹, oraz innym jeszcze rodzaju dokumentacji, zaledwie wzmiankowanym w dotychczasowych opracowaniach, a mianowicie relacjach konsystorialnych, wcześniejszej formie wyżej wspomnianych *proposycji*⁴⁰. Archiwum Konsystorialne było ponadto bazą do opracowania, w szeregu publikacjach, całej skomplikowanej procedury nadań na wyższe godności kościelne, zwłaszcza w Polsce⁴¹.

Uwagi końcowe

Szkicowo, z konieczności, przedstawiony przegląd najnowszych poszukiwań i edycji źródeł do naszych dziejów, tak szczęśliwie zachowanych w zbiorach Stolicy Apostolskiej nasuwa szereg spostrzeżeń. Pomimo znacznego ożywienia badań w ostatnim okresie, właśnie z takiego miejsca, jakim jest Rzym, centrum badań nad zasobami Stolicy Apostolskiej, widać jasno, nasze znaczne zapóźnienie w naukowym wykorzystaniu zasobów watykańskich. Nadal, w dużej mierze wyarczają nas inni. W jakimś stopniu, gdy przystępujemy do realizacji ambitniej pomyślanych inicjatyw wydawniczych, zwłaszcza z czasów nowszych, pozostaje nam tylko pozbierać to, co inni zrobili już za nas. Podobnie, nadal nie widać Polaków w wielkich przedsięwzięciach międzynarodowych, podejmowanych aktualnie w coraz szerszym zakresie. Z tego tytułu w planowanych i realizowanych wielkich syntezach z okresów, w których Polska – jakkolwiek odgrywała znaczącą rolę w Europie – może zostać potraktowana bardzo marginesowo albo i pominięta.

Wypada podkreślić z wielkim uznaniem liczne inicjatywy Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych, ośrodków uniwersyteckich, stowarzyszeń i fundacji, nad zebraniem podstawowych informacji na temat stanu zachowania zbiorów zgromadzonych lub wytworzonych poza granicami naszego kraju, nad ożywieniem i zdynamizowaniem współpracy między tak bardzo rozproszonymi ośrodkami istniejącymi na obczyźnie. Z perspektywy badań nad polonikami Stolicy Apostolskiej wypada również stwierdzić istnienie znacznych możliwości i całkowicie realnych perspektyw uaktywnienia współpracy coraz liczniejszych zespołów badaczy zainteresowanych archiwaliaми watykańskimi. Niemniej, nadanie naszym inicjatywom charak-

³⁹ H. F o k c i Ń s k i, *Wprowadzenie czynności zapowiadania i pisemnej informacji w procedurze nadawania beneficjów do konsystorzach papieskich w XVI wieku*. Informations. Biuletyn Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych 4:1989, s.5-52.

⁴⁰ T e n ż e, *Le relazioni concistoriali nel cinquecento*. Archivum Historiae Pontificiae 18:1980, s. 211-261.

⁴¹ T e n ż e, *Procesy informacyjne w Kurii rzymskiej przed nadaniem wyższych beneficjów Kościelnych w XVI wieku*. Informations. Biuletyn Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych 1: 1976 s.74-85; T e n ż e, *Conferimento dei benefici ecclesiastici maggiori nella Curia Romana fino alla fondazione della Congregazione Concistoriale*. Rivista di storia della Chiesa in Italia 35:1981, nr 2, s. 334-354; T e n ż e, *La procedura da seguire nel conferimento dei benefici concistoriali secondo i decreti del Concilio tridentino*. Archivum Historiae Pontificiae 29:1991 s.173-195; T e n ż e, *Królewscy kandydaci na biskupstwo kijowskie obrządku łacińskiego w drugiej połowie XVI wieku*. Wschodni Rocznik Humanistyczny 2: 2005, s. 9-27; T e n ż e, *Ius patronatus jako prawna podstawa mianowania na wyższe godności kościelne w Polsce w świetle dokumentacji watykańskiej z lat 1673-1674*. Saeculum Christianum 14: 2007, nr 1, s. 71-83.

teru pracy zbiorowej, koordynacja polskich wysiłków w zakresie systematycznych prac w przebogaty w polonika archiwach watykańskich, pozostaje ciągle, tylko pilnym postulatem - oby bliskim szybkiej realizacji.

Szansą niezwykłą na przyśpieszenie, zwłaszcza prac inwentaryzacyjnych daje zastosowanie nowych osiągnięć technicznych. Ponadto zadania te spełniała, na ogół, dotąd grupa ofiarne pracujących wolontariuszy. Dzisiaj musi je objąć szersza akcja fundowania stypendiów oraz wsparcie, tak finansowe jak i logistyczne, udzielane przez instytucje krajowe, przy wsparciu historyków i archiwistów z kraju. Komputeryzacja jest kosztowna i oczywiście nie wyręczy użytkownika w myśleniu. Jest natomiast dla historyka każdego rodzaju zainteresowań, narzędziem, dającym wprost „nieograniczone” możliwości. Stwarza szanse na uzyskiwanie odpowiedzi wymagających analizy takiej ilości danych, która przerastała dotąd ludzkie możliwości. W konsekwencji pozwala na odpowiedź na pytania, których dotąd nikt nawet nie ośmielał się stawiać. Niemniej każdy badacz musi najpierw się dowiedzieć, że jakieś materiały istnieją i sprawa niemniej ważna, że są dostępne dzięki zastosowaniu nowoczesnych metod gromadzenia i przetwarzania. Zatem inwentaryzacja źródeł tak gotowych, jak i znajdujących się w realizacji baz danych należy do najpilniejszych postulatów.

Podsumowując poczynione uwagi, zgłaszane przez wielu już wcześniej, tutaj z konieczności ujęte bardzo ogólnikowo – sędzę, że sam problem poszukiwań i edycji poloników ze zbiorów watykańskich jest ważnym i pilnym zadaniem nie tylko z punktu widzenia potrzeb naszej, polskiej wiedzy historycznej, ale także jej rangi międzynarodowej, i miejsca naszego kraju wśród innych narodów Europy i świata.